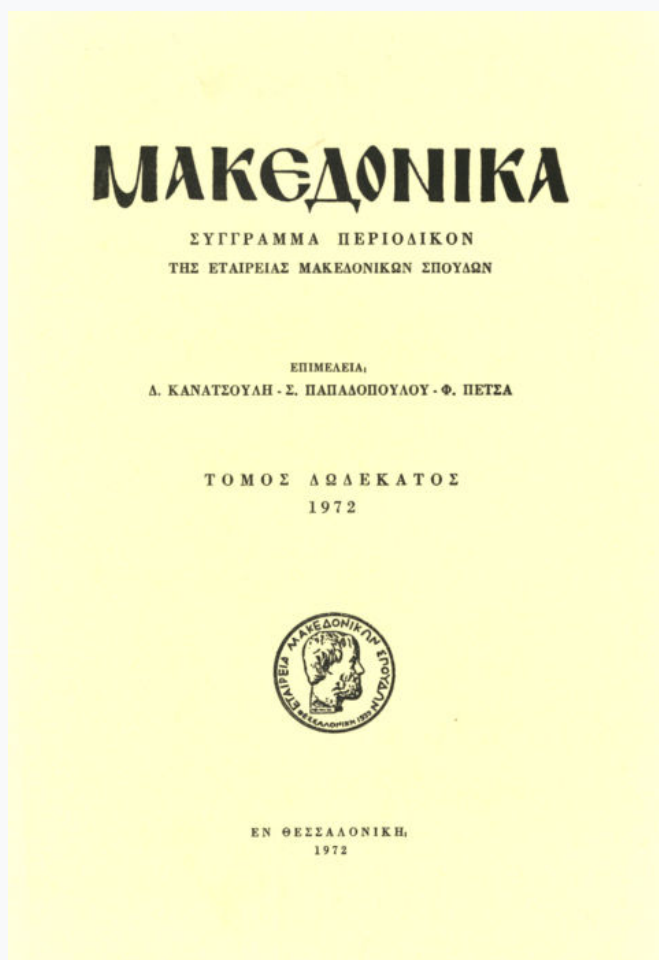

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερούται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Αι εορταστικά επιγραφαί των ψηφιδωτών του τρούλλου του Αγ.Γεωργίου (Rotonda) Θεσσαλονίκης

Γεώργιος Γούναρης

doi: [10.12681/makedonika.1005](https://doi.org/10.12681/makedonika.1005)

Copyright © 2015, Γεώργιος Γούναρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γούναρης Γ. (1972). Αι εορταστικά επιγραφαί των ψηφιδωτών του τρούλλου του Αγ.Γεωργίου (Rotonda) Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 12, 201–227. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1005>

ΑΙ ΕΟΡΤΑΣΤΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ
ΤΩΝ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ ΤΟΥ ΤΡΟΥΛΛΟΥ
ΤΟΥ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ (ROTONDA) ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

“Ολοι οί κατά καιρούς ασχοληθέντες με τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς των¹. Οἱ περισσότεροι τῶν ἐρευνητῶν ἐστήριξαν τὰς ἀπόψεις των ἐπὶ τεχνοτροπικῶν στοιχείων, ἡ χρονολογία δὲ τῶν μωσαϊκῶν κυμαίνεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Οἱ E. Weigand καὶ M. Vickers, οἱ ὅποιοι ἐχρονολόγησαν τὰ ψηφιδωτὰ ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὸν 6ον αἰ., ὁ δὲ δεῦτερος εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου ἠκολούθησαν διαφορετικὴν ὁδὸν διὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν συμπερασμάτων των.

Ἡ παρούσα μελέτη ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξετάσῃ τὰς ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν ἐπὶ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἀναφέρονται εἰς τοὺς εἰκονιζομένους ἁγίους. Τὰ συμπεράσματα ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν θὰ βασίζονται κυρίως εἰς ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐρευνηταὶ δὲν ἔλαβον ὑπ’ ὄψιν των διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ψηφιδωτῶν.

Ἡ χαμηλοτέρα ζώνη τοῦ σωζομένου τμήματος τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ θόλου διασώζει ἐπτά ἐκ τῶν ὀκτὼ ἀρχικῶς ὑπαρχόντων διαχωρῶν. Τὸ ἀπολεσθὲν διάχωρον εὗρίσκετο ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀψίδος. Εἰς τὰ ἐπτά αὐτὰ διάχωρα εἰκονίζονται φανταστικά μᾶλλον οἰκοδομήματα με πλουσίαν καὶ υπερβολικὴν διακόσμησιν. Τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῶν, τῶν παριστάντων ἅγιον Βῆμα ἐκκλησίας, ὑπάρχουν τέσσαρες παραλλαγαί, ἐκάστη τῶν ὁποίων παρουσιάζεται δύο φορές. Θυμίζουν δὲ σκηνικά ἢ σκηνικὰς προσόψεις τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν θεάτρων, ἀλλὰ καὶ προσόψεις τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν Πέτραν τῆς Ἀραβίας τάφων². Ἐκαστον διάχωρον χω-

1. Διὰ τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν βλ. E. Weigand, *Der Kalenderfries von Hagios Georgios in Thessalonike. Datierung, Ideen und Kunstgeschichtliche Stellung*, BZ, τ. 39 (1939), σ. 116 κ.έ. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρον τοῦ H. Törp, *Quelques remarques sur les mosaïques de l'église Saint-Georges à Thessalonique*, εἰς τὰ Πραγμὰ τοῦ Θ' Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953 (Ἀθῆναι 1955), τ. Α', σ. 489-498, ἐπίσης M. Vickers, *The Date of the Mosaics of the Rotunda at Thessaloniki*, P.B.S.R., τ. 38 (1970), σ. 183-187, καὶ P. Cattani, *La Rotonda e i mosaici di San Giorgio a Salonicco*, Bologna 1972.

2. H. Törp, ἑ.ἀ., σ. 493, πίν. 167, 1, 2, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία.

ρίζεται ἀπὸ τῶν παραπλεύρως του εὐρισκομένων δι' ἐνὸς ἐσχηματοποιημένου δένδρου, πιθανῶς τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς. Ἐμπροσθεν τῶν οἰκοδομημάτων ἴστανται δεόμενοι ἄγιοι, ἀρχικῶς ἴσως εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν¹, νῦν δὲ σωζόμενοι, λόγῳ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ μερικῶν ἁγίων ἐκ τῶν λοιπῶν διαχώρων, δεκαπέντε². Ἀπαντες ἀνήκουν εἰς τὴν προκωνσταντινέιον ἐποχὴν, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐξ αὐτῶν ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τῆς πίστεως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διοκλητιανοῦ. Παραπλεύρως αὐτῶν ὑπάρχουν ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι διὰ μαύρων ψηφίδων κατεσκευασμέναι περιλαμβάνουν τὸ ὄνομα, τὸ ἄξιωμα καὶ τὸν μῆνα ἑορτῆς τῶν. Ἐκ τῶν ἁγίων τινὲς φέρουν χλαμύδα (στρατιωτικοί), τινὲς δὲ φαιλόνιον. Εἰς τὰς ἐπιγραφάς, ὅπως εἵπομεν, ὑπάρχει τὸ ὄνομα τῶν ἁγίων χωρὶς τὸν προσδιορισμὸν: Ἄγιος, ἀπεικονίζονται δὲ ἅπαντες χωρὶς φωτοστέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν. Τοῦτο ἔχουν ἤδη παρατηρήσει οἱ προγενέστεροι ἐρευνηταί³. Δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι οἱ σύγχρονοὶ τῶν τοὺς ἐθεώρουν ὡς ἁγίους.

Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς αὐτὴν μας τὴν μελέτην μὲ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δημιουργεῖ ἡ ἀπεικόνισις αὐτῶν τῶν ἁγίων καθὼς καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ μηνὸς τῆς ἑορτῆς τῶν. Εἶναι προβλήματα ποῦ ἀπησχόλησαν ἄλλους ἐρευνητὰς καὶ μὲ τὰ ὁποῖα πιστεύω ὅτι θὰ ἀσχοληθῇ ὁ Η. Τοργ εἰς τὸ ὑπὸ

1. E. Weigand, ἔ.α., σ. 120.

2. Δὲν εἶναι ἄσκοπον, νομίζω, νὰ ἐπισημάνωμεν τοὺς καταστραφέντας ἁγίους. Ἀρχίζοντες ἐκ τοῦ δυτικοῦ διαχώρου μὲ κατεῦθυνσιν πρὸς ΒΑ παρατηροῦμεν: α) ἀπὸ τὸ δυτικὸν διάχωρον, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τρεῖς ἁγίους, ἔχει καταστροφὴ ἢ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀκραιῦ ἀριστεροῦ καὶ ἡ μορφή τοῦ κεντρικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁμως σώζεται ἡ ἐπιγραφὴ (Ρωμανός)· β) ἀπὸ τὸ ΒΔ διάχωρον ἔχει καταστροφὴ ἢ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀριστεροῦ ἁγίου, σώζεται ὁμως ἡ μορφή του· γ) ἀπὸ τὸ Β ἔχει καταστροφὴ ἐν μέρει τὸ κεντρικὸν τμήμα, ὅπου εἰκονίζεται σταυρὸς εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ἵπταται τὸ Ἄγ. Πνεῦμα· δ) ἀπὸ τὸ ΒΑ διάχωρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἵπάρχουν τρεῖς ἅγιοι, ἔχει καταστροφὴ ἐν μέρει ἡ μορφή καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀκραιῦ δεξιοῦ (Κυρίλλου)· ε) τὸ ἄνωθεν τοῦ ἀνοίγματος τῆς ἀψίδος διάχωρον ἔχει καταστροφὴ ἐντελῶς· στ) ἀπὸ τὸ ΝΑ διάχωρον λείπει ἡ μορφή καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀκραιῦ ἀριστεροῦ ἁγίου· ζ) τὸ Ν διάχωρον διασώζει τὰς μορφὰς καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἁγίων· η) τὸ ΝΑ διασώζει τὰς μορφὰς καὶ τῶν δύο ἁγίων, ἀλλὰ ἔχει καταστροφὴ ἢ ἐπιγραφὴ τοῦ ἀκραιῦ ἀριστεροῦ.

3. Πρβλ. Κ. Ζησιόου, ΠΑΕ, 1913, σ. 123-129, καὶ E. Weigand, ἔ.α., σ. 136. Ἐδῶ ὁμως πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὸ ἐξῆς: Ὑπεράνω τῶν ἁγ. Θερινοῦ καὶ Λέοντος—ἀμφότεροι εἶναι στρατιωτικοὶ ἅγιοι—κρέμματα ἐκ τριῶν ἄλυσιδων ἐν κυκλικὸν ἀντικείμενον μὲ πολυτίμους λίθους διακοσμημένον. Ἐσκέφθημεν κατ' ἀρχὰς ὅτι πρόκειται διὰ πολυέλαιον. Ἡ ὁμοιότης ὁμως τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ μὲ τὰς coronas vitae τῶν ἁγίων τοῦ Βαπτιστηρίου τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Ravenna καὶ τοῦ χοροῦ τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἄγ. Ἀπολλινναρίου τοῦ Νέου τῆς ἰδίας πόλεως (πρβλ. F. Deichmann, Frühchristliche Bauten und Mosaiken von Ravenna, Baden-Baden 1958, πίν. 42-43 καὶ 104-106) μᾶς δίδει τὴν ἀφορμὴν νὰ σκεφθῶμεν μήπως πράγματι καὶ εἰς τὸν Ἄγ. Γεώργιον ἔχομεν στεφάνους δόξης. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀπόψεως στρατεύονται τὰ ἐξῆς: α) Διατί ὑπάρχουν μόνον εἰς τοὺς ἁγίους Θερινὸν καὶ Λέοντα καὶ ὄχι εἰς ὅλους τοὺς ἁγίους; β) Διατί κρέμονται δι' ἄλυσιδων;

ἐκδοσιν διὰ τὸν Ἀγ. Γεώργιον βιβλίον του. Δὲν θὰ ἤθελον ὁμῶς νὰ ἀφήσω ἀσχολιάστων τὴν ἀποψιν τοῦ E. Weigand¹, ὅτι δηλαδὴ, ἐπειδὴ ὁ ἀναγραφόμενος μὴν ἐορτῆς τοῦ Ἀγ. Δαμιανοῦ εἶναι ὁ Σεπτέμβριος, τὰ ψηφιδωτὰ δὲν πρέπει νὰ ἔχουν γίνεи πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἱ. καὶ τοῦτο, διότι δῆθεν ἡ λατρεία τῶν Ἀγ. Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ πρέπει νὰ ἦλθεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὴν Δύσιν, ὅπου ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν τὸν βον αἱ. Βεβαίως δὲν χωρεῖ ἀμφισβήτησις, ὅτι μόνον ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία τιμᾷ τὴν μνήμην τῶν Ἀγ. Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον² καὶ ὅτι μέχρι τοῦ βου αἱ. ὑπῆρχε στενὸς δεσμὸς μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ρώμης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης³. Πρέπει ὁμῶς νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς συζυγίαι τοιοῦτων ἁγίων. Ἡ πρώτη ἐορτάζει τὴν 1ην Νοεμβρίου, οἱ δὲ ἅγιοι κατήγοντο ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἀναφέρονται ὡς υἱοὶ τῆς Θεοδότης, εὗρον δὲ φυσιολογικὸν θάνατον. Ἡ δευτέρα συζυγία ἐορτάζει τὴν 1ην Ἰουλίου. Οἱ ἅγιοι κατήγοντο ἀπὸ τὴν Ρώμην καὶ ἔζησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καρίνου καὶ Νουμεριανοῦ, ἀπέθανον δὲ ἐκ βιαίου θανάτου. Ἡ τρίτη συζυγία ἐορτάζει τὴν 17ην Ὀκτωβρίου, οἱ δὲ ἅγιοι κατήγοντο ἀπὸ τὴν Ἀραβίαν καὶ ἐμαρτύρησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διοκλητιανοῦ εἰς τὰς Αἰγὰς Κιλικίας. Πάντες ἥσκησαν τὴν ἱατρικὴν ἀνεν ἀμοιβῆς, γεγονὸς τὸ ὅποῖον ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸν τίτλον «Ἀνάργυροι»⁴. Ποία λοιπὸν ἀπὸ τὰς τρεῖς συζυγίας ἁγίων εἰκονίζεται εἰς τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου; Ὅσον δύσκολον εἶναι νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἄλλο τόσον δύσκολον εἶναι νὰ υποστηριχθῇ ὅτι ἡ λατρεία τῶν ἁγίων αὐτῶν ἐπέραςεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τὴν Ρώμην. Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ δύο συζυγίαι τῶν ἁγίων κατήγοντο ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀφίνη ἀδιαφόρους. Εἶναι ἐξ ἄλλου πολὺ φανερόν ὅτι ἡ παράδοσις τῆς Ἀνατολῆς ἔχει θρέψει τὸν καλλιτέχνην ἢ τοὺς καλλιτέχνους τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ὄχι μόνον μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης τῆς, ἀλλὰ πολὺ πιθανὸν ἐπέδρασεν καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἁγίων. Ὅλοι οἱ ἀπεικονιζόμενοι εἰς τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἅγιοι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς προέρχονται καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐμαρτύρησαν. Διὰ τὴν λοιπὸν πρέπει νὰ διακρίνωμεν εἰς τὰ μωσαϊκὰ καὶ εἰς τὸν μῆνα ἐορτῆς τῶν δυτικῶν ἐπίδρασιν⁵; Τὸ γεγο-

1. E. Weigand, ἑ.ἀ., σ. 127 κ.έ.

2. E. Weigand, ἑ.ἀ., σ. 127.

3. O. Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 33-34.

4. Μαυρικίῳ Διακόνῳ, Συναξαριστῆς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, μεταφρασθεὶς ὑπὸ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ζάκυνθος 1868, σ. 163, 18 Ὀκτωβρίου, καὶ H. Dehaye, S. C., Oct. 17°: 144²⁴, Jul.¹: 791³, Nov. 1°: 185⁴. Περὶ τῆς καθιερώσεως τῆς λατρείας τῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ βλ. P. Peeters, Le trefonds oriental de l'hagiographie byzantine, Bruxelles 1950, σ. 65 κ.έ. Περὶ τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τῶν ἁγίων βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Ἀνάγλυφον τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων εἰς Ἀγ. Μάρκον Βενετίας, ΑΔ 1965, Α', σ. 87 κ.έ.

5. E. Weigand, ἑ.ἀ., σ. 128, καὶ L. Duchesne, BZ, τ. 1 (1892), σ. 531 κ.έ.

νός ότι οί μήνες έορτής μερικῶν ἁγίων τοῦ Ἁγ. Γεωργίου συμφωνοῦν μὲ τοὺς μήνας τοῦ λατινικοῦ μαρτυρολογίου οὐδὲν ἄλλο σημαίνει παρά ότι ὑπῆρξε κοινὴ ἡ πηγὴ προελεύσεως τῆς ἱστορίας τοῦ μαρτυρίου τῶν ἁγίων. Ὡς τοιαύτην δὲ πηγὴν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς παραδόσεις περὶ τῶν μαρτυρίων τῶν ἁγίων, αἱ ὁποῖαι ἐκυκλοφόρουν ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μεταξὺ τῶν πιστῶν τῶν πρωτοχριστιανικῶν αἰώνων πρὶν ἢ γραφοῦν τὰ συναξάρια τῶν ἁγίων. Ὡς ἀπόδειξις δὲ τῆς πρωίμου χρονολογίας τῶν μωσαϊκῶν ἅς θεωρηθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ ἀναγραφόμενοι μήνες διὰ μερικοὺς ἐκ τῶν ἁγίων εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ σημειώνονται εἰς τὰ συναξάρια¹.

Ἡ γνώμη τοῦ E. Weigand², ὅτι δηλαδὴ περὶ τὸ 530 μ.Χ. διευρύνεται τὸ λατινικὸν μαρτυρολόγιον καὶ συμπεριλαμβάνει καὶ ἁγίους ἀπὸ τὸ ἀνατολικόν, δὲν ἔχει βαρύνουσαν θέσιν διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἡμετέρων μωσαϊκῶν. Θὰ εἴπωμεν μάλιστα, ὅτι ὁ Weigand, ἐνῶ ὑποστηρίζει ἄφ' ἑνὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ρώμης εἰς τὴν εἰκονογράφησιν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ του αὐτοῦ βλέπει μίαν παλινδρόμησιν μερικῶν ἁγίων ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὴν Δύσιν καὶ πάλιν ἐπιστροφὴν τῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν.

Α'. ΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Θὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἐπιγραφάς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸ ἄνωθεν τῆς δυτικῆς εἰσόδου εὐρισκόμενον διάχωρον μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ.

1. Δυτικὸν διάχωρον

α. *Ρωμα/νοῦ /προεσβ(υτέρου)* (εἰκ. 1). Ἡ συμπλήρωσις *προεσβ(ευτοῦ)* ἀπὸ τοὺς Ch. Texier-R. Pullan, *Byzantine Architecture*, London 1864, σ. 138, δὲν εἶναι ὀρθή. Δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ταῦτισις τοῦ ἁγίου, διότι λείπει ἡ ἔνδειξις τοῦ μηνός. Ἴσως πρόκειται διὰ τὸν μάρτυρα ἀπὸ τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὸ *Synaxarium Constantinopolitanum* (S.C.) τὴν 18ην Νοεμβρίου ὡς διάκονος³.

β. *Εὐκαρ/πίωνος /στρατ(ιώτου) /μηνί Δε/ζεμβρί(φ.)* (εἰκ. 2.) Οἱ Texier-Pullan, ἔ.ἄ., σ. 138 καὶ ὁ Weigand, ἔ.ἄ., σ. 123, συμπληρώνουν Δεκεμβρίου. Πρέπει ὅμως νὰ συμπληρωθῇ μὲ δοτικὴν διὰ νὰ συμφωνῇ μὲ τὴν δοτικὴν μηνί. Ὁ J. Kurth, A.M., XXII (1897), πίν. XVI, 1, γράφει τὴν λέξιν *Στρε-*

1. K. Ζησίου, ΠΑΕ, 1913, σ. 123-129.

2. E. Weigand, ἔ.ἄ., 125. Πρβλ. καὶ H. Achelis, *Die Martyrologien*, Abh. Göttingen N.F. III, Berlin 1900, σ. 40.

3. S. C., 235 κ.ε.

χωρὶς τὸ σημεῖον συντμήσεως S ἴσως ἔνεκα τῆς μερικῆς καταστροφῆς του. Οἱ L. Duchesne-M. Bayet, *Mémoire sur une mission au Mont Athos*, Paris 1877, σ. 321, γράφουν τὴν αὐτὴν λέξιν χωρὶς τὸ -τ- καὶ τὸ σημεῖον συντμήσεως S. Ἴσως νὰ ἦτο αὐτὴ ἡ κατάστασις τῆς λέξεως πρὸ τῶν συντηρήσεων καὶ ἴσως τῶν ἐπισκευῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἀπὸ τὸν S. Rossi τὸ 1889.

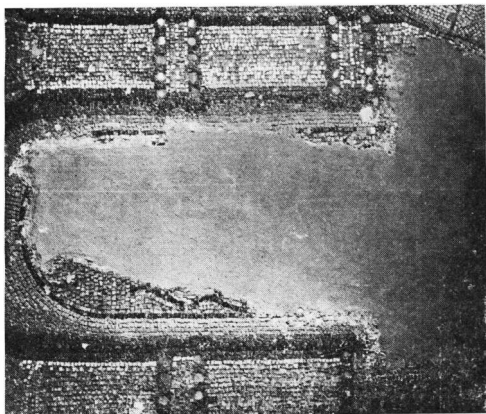
Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή Ρωμανοῦ

Ὁ ἅγιος ἀναφέρεται εἰς τὸ S. C. ὡς μαρτυρήσας μετὰ τοῦ Τροφίμου εἰς τὰς 18 Μαρτίου. Τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν φέρονται ἑορτάζοντες καὶ εἰς τὸν Συναξαριστὴν τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦ Μαυρικίου Διακόνου. Ἀντιθέτως, συμφώνως μὲ μίαν διόρθωσιν τοῦ H. Delehaye εἰς τὸ *Martyrologium Hieronymianum* (M.H.), τοποθετοῦνται εἰς τὰς 30 Νοεμβρίου ὡς μάρτυρες εἰς τὴν Νικομήδειαν¹.

2. ΒΔ διὰ χ ω ρ ο ν.

Εἰς αὐτὸ ὑπάρχουν δύο ἅγιοι. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἀριστεροῦ ἔχει καταστραφῇ.

1. S. C., 545· *Acta SS. Nov. II*, 2, Brüssel 1931, σ. 629: In Nicomedia sanctorum Trofimi et Eucarpionis. Πρβλ. καὶ Μαυρικίου Διακόνου, Συναξαριστής, ἔ.ἀ., σ. 209, 18 Μαρτίου.

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφή Ἀρκαδίου(;)· Διασοθέν-
τα τμήματα τοῦ πρώτου γράμματος τοῦ α'
καὶ β' στίχου

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή Εὐκλαπίωνος

α. Α [...] δ [...] (εικ. 3). Τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς σώζονται σήμερον μόνον τμήματα τοῦ πρώτου γράμματος τοῦ α' καὶ β' στίχου. Δὲν ἀναφέρεται οὔτε ἀπὸ τοὺς Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 138-141, οὔτε ἀπὸ τοὺς Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 321-322. Τὴν ἀναφέρει μόνον ὁ Kurth, ἔ.ἀ., σ. 471, πίν. XVI, 8, ἀπ' ὅπου ἴσως τὴν ἔλαβε καὶ ὁ E. Weigand. Πιθανῶς ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἐγίνε μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ S. Rossi. Ἄξιον ἀπορίας εἶναι τὸ πῶς ὁ Kurth ἀνέγνωσε τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου ὡς Ἀριστάρχου¹. Ἀπὸ τὸ ἐν μέρει σωζόμενον σήμερον πρῶτον γράμμα τοῦ δευτέρου στίχου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνώσωμεν Ἀριστάρχου. Ἡ ἀρχὴ τῆς κάτω κεραίας μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ γράμμα Δ καὶ ὄχι τὸ Χ. Δὲν εἶναι δυνατόν ἐξ ἄλλου νὰ εἶναι τὸ γράμμα Χ, διότι ἀποκλείεται ἡ διασταύρωσις τῶν δύο κεραίων νὰ ἐγένετο εἰς τόσον ὑψηλὸν σημεῖον. Εἰς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα καταλήγομεν βλέποντες τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Χοραύλου, μοναδικὴ περίπτωσις ὅπου ὑπάρχει Χ εἰς τὰς ἐπιγραφάς μας. Ὑποθέτομεν ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τοῦ ἁγίου Ἀρκαδίου, ὁσίου καὶ ἀσκητοῦ Κυπρίου, ὅστις ἐξῆσεν τὸν Δ' μ.Χ. αἰ. καὶ ἦτο «ὁσφὺν νοητὴν ἀρεταῖς ἐζωσμένος»².

β. Ἀναί/ου πρεσιβ(υτέρου) μηνί/ Ἰανουαρί(ω) (εικ. 4). Ἡ ἀνάγνωσις τῆς συντεταγμένης λέξεως πρεσβς ὡς πρεσβευτοῦ ὑπὸ τῶν Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 139 δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ Ἀνανίας πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον ὁ μάρτυρας ἀπὸ τὴν Φοινίκην, ὁ ὁποῖος παραδίδεται εἰς τὰς 27 Ἰανουαρίου εἰς τὸ S. C. καὶ εἰς τὰς 26 Ἰανουαρίου εἰς τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου (M. B.)³.

3. Β ό ρ ε ι ο ν δ ι ά χ ω ρ ο ν

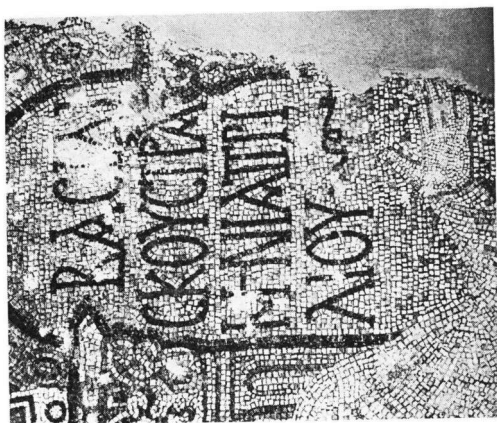
Εἰς αὐτὸ ὑπάρχουν δύο ἅγιοι.

α. Βασιλί/σκον στρα(τιώτου) /μηνί Ἀπρι/λί<ω> (εικ. 5). Τὴν ἐπιγραφὴν παραδίδει ἀκριβέστερον ὁ Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 7, ἐνῶ οἱ Texier-Pullan τὴν ἀντιγράφουν μὲ λάθη. Περίεργος εἶναι ἡ ὀφιοειδὴς γραμμὴ ἡ ὁποία εὐρίσκεται μετὰ τὴν λέξιν Ἀπριλίου. Ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι συμπλήρωσις τοῦ S. Rossi. Δὲν δυνάμεθα ὁμως νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὴν ὑπαρξιν τῆς κα-

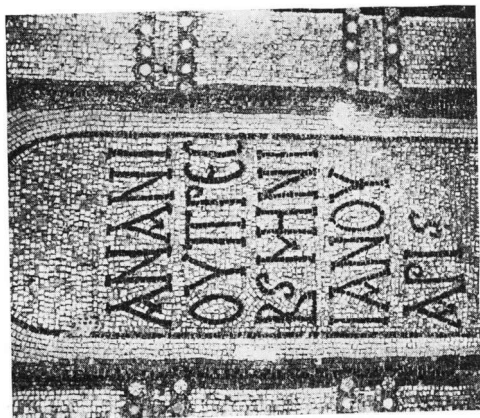
1. Ὁ J. Kurth, ὅστις εἶδε καὶ ἀνέγνωσε τὴν ἐπιγραφὴν γράφει ὅτι: «τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων εἶναι τόσον διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ γράμματα τῶν ἄλλων ἐπιγραφῶν, ὥστε εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι τὰ ἀρχικά. Δυστυχῶς τώρα δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ποῖον εἶναι τὸ πρωτότυπον καὶ ποῖα ἡ ἐπιζωγράφησις τοῦ Rossi». Πρβλ. AM, τ. 22 (1897), σ. 471.

2. S. C. Ian. 26¹, 423². Πρβλ. καὶ Μαυρικίου Διακόνου, Συναξαριστής, ἔ.ἀ., 26 Ἰανουαρίου καὶ 6 Μαρτίου. Οὐδεὶς μάρτυς ἡ ἐπίσκοπος Ἀρκάδιος ἀναφέρεται κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως εἰς τὴν ἐπιγραφὴν νὰ ἀνεφέρετο ὁ μῆν Ἀπρίλιος, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ συμφωνῇ μὲ τὰ συναξάρια.

3. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 122, καὶ H. Delehay, S. C. σ. 426· M.B., Turino 1907, N. 352, σ. 95.

Εικ. 5. Ἐπιγραφή Βασιλίσκου

Εικ. 4. Ἐπιγραφή Ἀνανίου

ταλήξεως -ου εἰς τὴν λέξιν Ἀπριλίου, διότι οὕτως εἶχον ἀναγνώσει ταύτην τὸ 1877 οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 322. Πρόκειται ἄραγε περὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιγραφῆς ἢ εἶναι μεταγενεστέρα τις ἐπιδιόρθωσις; Ἀξίον παρατηρήσεως εἶναι τὸ ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην τῶν ἐπιγραφῶν μας εἶναι γραμμένη ὅλη ἡ λέξις τοῦ μηνός, καίτοι ὑπῆρχεν εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν χῶρος πρὸς τοῦτο. Ἡ ἀναγραφὴ δὲ εἰς πτώσιν γενικὴν εἶναι λανθασμένη. Ὁρθὴ θὰ ἦτο εἰς πτώ-

Εἰκ. 6. Ἐπιγραφὴ Προίκου

σιν δοτικὴν διὰ τὰ συμφωνῇ μὲ τὴν λέξιν μηνί. Ὁ ψηφοθέτης ἔχει ἐπηρεασθῇ προφανῶς ἀπὸ τὴν διὰ γενικῆς ἐκφορὰν τῆς ἐπιγραφῆς (π.χ. Βασιλίσκου στρατιώτου-ἡμερομηνία-μηνός Ἀπριλίου). Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ἐπίσης, ὅτι ἡ λέξις στρατιώτου τέμνεται εἰς τὸ φωνῆεν Α.

Εἰς οὐδὲν συναξάριον ἀναφέρεται ὁ μάρτυς Βασιλίσκος εἰς τὸν μῆνα Ἀπρίλιον. Ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ Marmorkalender τῆς Νεαπόλεως τὴν 22αν Μαΐου καὶ εἰς τὸ S.C. τὴν 3ην Μαρτίου ὡς συστρατιώτης τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου¹.

β. Προίκου/ στρα(τιώτου)/ μηνί /Ὀκτωβρί(ω) (εἰκ. 6). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτῃ παραδίδεται ὁμοίως σχεδὸν ἀπὸ τοὺς Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 322 καὶ

1. H. Achelis, Der Marmorkalender von Neapel, Leipzig 1929, σ. 8, καὶ H. Dehaye, Legendes grecques, σ. 41-43 καὶ 202-213.

τὸν Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 7. Ἀντίθétως οἱ Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 139, προσθέτουν εἰς τὴν λέξιν στρα ἐν τ μετὰ τὸ ἄλφα καὶ ἐν 8 εἰς τὸ τέλος τῆς λέξεως Ὁκτωβρί. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιγραφὴν αἱ λέξεις στρατιώτου καὶ Ὁκτωβρίω τέμνονται εἰς φωνῆν.

Πρόκειται μᾶλλον διὰ τὸν μάρτυρα Πρίσκον ἀπὸ τοὺς Τόμους τοῦ Πόντου, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὸ Μ. Η. τὴν 1ην Ὁκτωβρίου μετὰ τὰ ἐξῆς: «In Tomis civitate Prisci, Criscenti et Evagri». Ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς τὸ Martyrologium Romanum: «Tomis in ponto sanctorum marturum Prisci, Crescenti et Evagri». Ἀντίθετα εἰς τὸ S. C. σημειώνεται εἰς στρατιωτικὸς ἅγιος Πρίσκος τὴν 9ην Μαρτίου μέλος ομάδος ἐκ τεσσαράκοντα μαρτύρων ἀπὸ τὴν Σεβάστειαν¹.

4. BA δ ι ᾱ χ ω ρ ο ν

Εἰς αὐτὸ ὑπάρχουν τρεῖς ἅγιοι ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεξιὸς εἶναι κατὰ τι κατεστραμμένος. Κατεστραμμένη εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἐπιγραφὴ του.

α. Φιλίπ|πον ἐπι|σκι| (όπον) μη|νὶ Ὁκτω|βρι(ίω) (εἰκ. 7). Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τοὺς Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 139, εἶναι λανθασμένη. Δὲν ἀποδίδουν τὴν συλλαβὴν -πι- τῆς λέξεως ἐπισκόπου, τὸ σημεῖον συντμήσεως S τῆς ἰδίας λέξεως, τὴν κατάληξιν τῆς λέξεως μηνὶ τὴν γράφουν μῆ-η, παραλείπουν δὲ τὰ δύο τελευταῖα γράμματα τῆς λέξεως Ὁκτώβρις καὶ τὸ σημεῖον συντμήσεως. Οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 322, δὲν ἀποδίδουν τὸ ρ τῆς λέξεως Ὁκτώβρις. Ἡ πληρεστέρα δημοσίευσις τῆς ἐπιγραφῆς ἔγινε ἀπὸ τὸν Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 6.

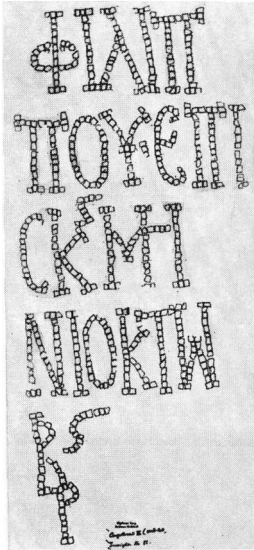
Ὁ ἅγιος Φίλιππος ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὸ Breviarium Syriacum (B.S.) ὡς μάρτυς ἐπισκόπος τῆς Ἀδριανουπόλεως τὴν 22αν Ὁκτωβρίου. Ἐπίσης ὑπάρχει εἰς τὸ Μ.Η., ἐνῶ λείπει ἀπὸ τὸ S. C. Ἀπίθανος φαίνεται ἡ ταυτίσις του μετὰ τὸν Ἐπίσκοπον Φίλιππον, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὸ Marmorkalender τῆς Νεαπόλεως τὴν 19ην Ἀπριλίου².

β. Θερινοῦ| στρατ(ιώτου)| μηνὶ Ἰου|λι(ίω) (εἰκ. 8). Καλυτέρα ἀνάγνωσις καὶ μεταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς ἔγινε ἀπὸ τὸν Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 6. Οἱ Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 139 γράφουν τὸ μηνὶ μετὰ -η, παραλείπουν τὸ σημεῖον συντμήσεως S εἰς τὴν λέξιν στρατ καὶ προσθέτουν τὸ -ιου εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μηνός. Οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 322 παραλείπουν τὸ σημεῖον συντμήσεως εἰς τὴν λέξιν στρατ καὶ γράφουν εἰς τὸν ἴδιον στίχον τὸ -λις τῆς λέξεως Ἰούλις.

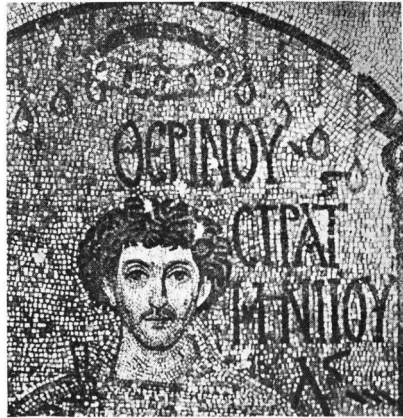
1. L. Duchesne, Acta SS, Nov. II, Brüssel 1894, σ. 128 καὶ S. C. σ. 521 κ.έ. Πρβλ. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 124.

2. L. Duchesne, M. H εἰς Acta SS, Nov. II, ἔ.ἀ., LIII· Acta SS, Nov. II, σ. 567 κ.έ., A. Ehrhard, «Riv. Arch. Crist.», τ. 11 (1934), σ. 133.

Στρατιωτικὸς ἅγιος μὲ τὸ ὄνομα Θερινός¹, ὁ ὁποῖος νὰ ἐορτάζεται κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον, δὲν εἶναι γνωστός. Ἀντιθέτως εἰς τὸ S.C. εὐρίσκεται εἰς μίαν μεγαλυτέραν ὁμάδα μαρτύρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχει καὶ εἰς Δημήτριος, ἡ ὁποία ἐορτάζεται εἰς τὰς 6 Μαΐου. Εἰς τὰς 23 Ἀπριλίου εὐρίσκεται εἰς τὴν ἰδίαν ὁμάδα, ἡ ὁποία ἔχει διευρυνθῇ μὲ περισσότερα ὀνόματα².

Εἰκ. 7. Ἐπιγραφή Φιλίππου

Εἰκ. 8. Ἐπιγραφή Θερινοῦ

γ. Κυρίλ[λ]ου Ἐπι|σκ(όπου) μην[ι] Ἰουλ(ίω) (εἰκ. 9). Γράφομεν Ἰουλίῳ καὶ οὐχὶ Ἰουνίῳ διότι τὰ υπολείμματα τοῦ πρὸ τοῦ σημείου συντημέσεως γράμματος τοῦ ὀνόματος τοῦ μηνὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὸ γράμμα Ν. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ σημείου συντημέσεως, τὸ ὁποῖον δὲν ἀφήνει χῶρον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ γράμματος Ν.

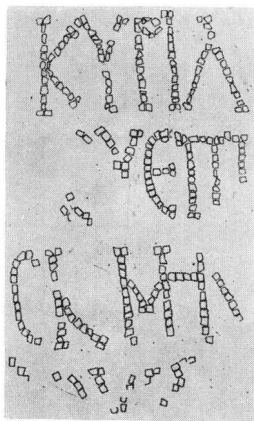
Τὴν ἐπιγραφὴν παραδίδει μόνον ὁ Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 6, ἀλλ' οὐχὶ συμπληρωμένην μὲ τὰ υπολείμματα τῶν ἄλλων λέξεων, τὰ ὁποῖα ἀνεγνώσαμεν ἡμεῖς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα τοῦ ἁγίου ὁ E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 123, ἐπειδὴ

1. Ὁ E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 124 γράφει Θερίνος.

2. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 124, καὶ S. C. 662 καὶ 628.

δὲν εἶχε ἀναγνώσει τὸ ὄνομα τοῦ μηνός¹, ἔγραφε, ὅτι «δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ποῖος εἶναι. Θὰ ἡδύνατο ὁμοῦς νὰ σκεφθῇ τις ἐπισκόπους ἀπὸ τὴν Γόρτυνα καὶ τὸ Πέργαμον». Εἰς τὸ S.C. εὐρίσκομεν ἑορταζόμενον τὸν ἅγιον Κύριλλον, ἐπίσκοπον Γόρτυνος εἰς τὰς 5 Σεπτεμβρίου, 14 Ἰουνίου καὶ 9 Ἰουλίου. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου ἁγίου².

Εἰκ. 9. Ἐπιγραφή Κυρίλλου

5. ΝΑ διὰ χωρὸν

Εἰς αὐτὸ ὑπῆρχον τρεῖς ἅγιοι ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἀκράϊος ἀριστερὸς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς του δὲν ὑπάρχει πλέον.

α. *Λέοντος/ στρατ(ιώτου)/ μηνί/ Ἰουν(ίω)* (εἰκ. 10). Οἱ Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 140, ἀντιγράφουν τὴν ἐπιγραφὴν παραλείποντες τὸ S τῆς λέξεως στρατς καὶ προσθέτοντες τὴν κατάληξιν -IOY εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μηνός. Οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 321, δὲν γράφουν τὸ S τῆς λέξεως στρατς. Ἡ καλυτέρα δημοσίευσις τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει γίνεαι ἀπὸ τὸν Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 4.

Εἶναι ἀδύνατος ἡ ταυτίσις αὐτοῦ τοῦ ἁγίου, διότι εἰς οὐδὲν ἀπὸ τὰ παλαιότερα συναξάρια ὑπάρχει στρατιωτικὸς ἅγιος μὲ τὸ ὄνομα Λέων. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγει καὶ ὁ E. Weigand³.

1. Ὁ E. Weigand ἐπεχείρησε τὴν μελέτην τῶν ἐπιγραφῶν βασιζόμενος εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ J. Kurth, ἡ ὁποία ὁμοῦς δὲν εἶναι, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὴν μεταγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν, πλήρης.

2. Πρβλ. H. Delhaye, S. C., Sept. 5^a: 17, Jun. 14^a: 750, Jul. 9: 808₄₁.

3. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 123.

β. Φ<ι>λήμωνος/ Χοραύλου/ μηνί/ Μαρ/τ(ίω) (εἰκ. 11-12). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι χωρισμένη εἰς δύο μέρη, τοῦ δευτέρου τμήματος εὑρισκομένου εἰς διαφορετικὴν ἐπιφάνειαν. Πλήρης δημοσίευσίς ἔχει γίνεαι ἀπὸ τὸν Kurth, ἔ.ἀ., πίν. XVI, 4, ἐνῶ αἱ δημοσιεύσεις τῶν Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 140, καὶ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 321, ἔχουν λάθῃ. Συγκεκριμένως οἱ Texier-Pullan

Εἰκ. 10. Ἐπιγραφὴ Λέοντος

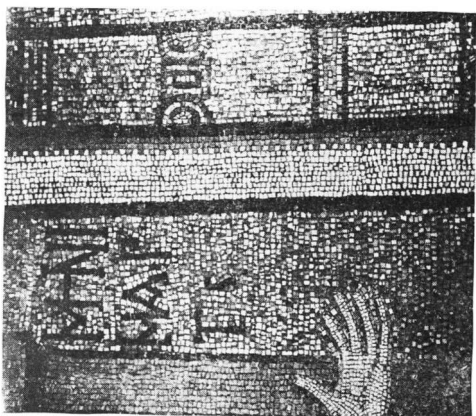
γράφουν μηνι, ἀντί μηνί, καὶ Μαρτίς ἀντί Μαρτς. Οἱ Duchesne-Bayet ἀφ' ἑτέρου γράφουν Φηλήμονω ἀντί Φηλήμονος.

Ἡ σχετικὴ μὲ τὸν ἅγιον αὐτὸν παράδοσις εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν 4ον αἰ. καὶ εὑρίσκεται ἤδη εἰς τὸν συγγραφέα τῆς Ἱστορίας τῶν Μοναχῶν. Εἰς τὴν Δύσιν ἔγινε γνωστὸς ἀπὸ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ρουφίνου¹. Ἐπειδὴ εἰς τὸ Martyrologium Romanum ἀναφέρεται εἰς τὰς 8 Μαρτίου μὴν, ὁ ὁποῖος σημειώνεται καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Rotonda, πρέπει, ὑποστηρίζει ὁ Weigand², νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς μίαν κοινὴν πηγὴν, ἕνα ἐλληνοαἰγυπτιακὸν συναξάριον, τὸ ὁποῖον μνημονεύει τὸν ἅγιον τὴν 3ην Μαρτίου. Ἀντίθετα εἰς τὰ ἐλληνικά συναξάρια ἀναφέρεται τὴν 14ην Δεκεμβρίου καὶ χαρακτηρίζεται ὡς κιθαριστῆς³.

1. Migne, P.L., 21, 441 κ.έ., E. Preuschen, Palladius und Rufinus, Giessen 1897, σ. 80 κ.έ., H. Delehay, Les martyrs de l'Égypte, Anal. Boll., τ. 40 (1922), σ. 115 κ.έ.

2. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 128.

3. Πρβλ. H. Delehay, S. C., ἔ.ἀ., σ. 307.

Εἰκ. 12. Τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Φιλίμονος

Εἰκ. 11. Ἐπιγραφή Φιλίμονος

6. Νότιον διάχωρον

Εἰς αὐτὸ ὑπάρχουν δύο ἄγιοι.

α. Ὁνησιφόρου/ στρ(ατιώτου) μηνι/ Αὐγ(ούστῳ) (εἰκ. 13). Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσε πλήρως ὁ Kurth, ἔ.ἄ., πίν. XVI, 3. Οἱ Texier-Pullan, ἔ.ἄ., σ. 140, γράφουν Στρ ἂντι Στρς καὶ Αὐγ8 ἂντι Αὐγς. Οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἄ., σ. 321, τὴν παραδίδουν χωρὶς λάθη.

Εἰκ. 13. Ἐπιγραφὴ Ὁνησιφόρου

β. Πορφ(υ)ρίου/ μηνι Αὐγ(ούστῳ) (εἰκ. 14). Ἡ δημοσίευσίς τοῦ Kurth, ἔ.ἄ., πίν. XVI, 3, εἶναι ὀρθή. Οἱ Texier-Pullan, ἔ.ἄ., σ. 140, γράφουν Αὐγ8 ἂντι Αὐγς, ἐνῶ οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἄ., σ. 321, δὲν εἶδον τὸ πρῶτον ρ τῆς λέξεως Πορφυρίου. Πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Πορφυρίου εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἀναφέρεται τὸ ἀξίωμα τοῦ ἁγίου.

Ὡς προέκυπεν ἐκ τῆς γενομένης εἰς τὰ συναξάρια ἐρεῦνης δὲν ὑπάρχει στρατιωτικὸς ἅγιος Ὁνησιφόρος. Ἡ ὑπαρξὶς ὁμοῦ τῶν δύο ἁγίων Ὁνησιφόρου καὶ Πορφυρίου, καθὼς καὶ ἡ ἐορτὴ αὐτῶν κατὰ τὸν μῆνα Αὐγούστου, μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τοὺς δύο ὁπαδοὺς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τῶν ὁποίων ὁ εἷς, ὁ Ὁνησιφόρος, μνημονεύεται εἰς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Τιμόθεον 2, 1, 16-18. Ὁ Πορφύριος ἦτο δοῦλος τοῦ Ὁνησιφόρου καὶ ἐμαρτύρησε μετ' αὐτοῦ. Ἡ ἑλλειψίς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Πορφυρίου τοῦ ἀξιωματὸς του ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὸ γεγονὸς τῆς δουλείας του. Ἡ μνήμη αὐτῶν συμφώνως

μὲ τὰ ἑλληνικὰ καὶ συριακὰ ἑορτολόγια τιμᾶται τὴν 9ην Νοεμβρίου, ἐνῶ κατὰ τὸ *Martyrologium Romanum* εἰς τὰς 6 Σεπτεμβρίου¹.

7. ΝΔ Διὰ χωρὸν

Εἰς αὐτὸ διασώζονται καὶ οἱ δύο ἅγιοι, ἀλλὰ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἐνός, τοῦ ἀριστεροῦ, δὲν ὑπάρχει πλέον.

Εἰκ. 14. Ἐπιγραφή Πορφυρίου

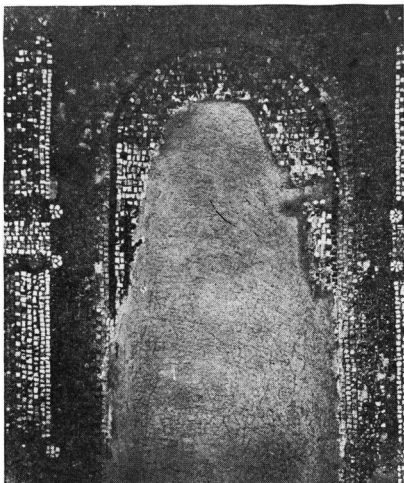
α. *Κ[οσμᾶ ἱατροῦ μηνὶ Σεπτεμ(βρίῳ)]*² (εἰκ. 15). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μετὰ τοῦ Δαμιανοῦ εἰκονίζεται ὁ Κοσμᾶς. Καὶ τοῦτο οὐ μόνον ἐπειδὴ ἡ συζυγία αὐτῇ τῶν ἁγίων ἀπεικονίζεται σχεδὸν πάντοτε μαζὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ σώζονται σήμερον ὑπολείμματα τοῦ Κ, πρώτου γράμματος τοῦ ὀνόματος τοῦ Κοσμᾶ. Ἡ ἐπιγραφή ὁμως, τὴν ὁποίαν πα-

1. Εἰς τὸ S. C., Nov. 9°: 205₁₉, ἀναφέρεται: «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἄθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Ὀνησιφόρου καὶ Πορφυρίου, Χριστοφόρου καὶ Μαύρας, Τιμοθέου καὶ Ἀρτέμονος καὶ Ναρσῆ». Ἐκτενέστερον περὶ αὐτῶν βλ. S. C., ἔ.ἀ., Iul. 16°: 823₃ καὶ Μαυρικίου Διὰ κόνου, Συναξαριστής, ἔ.ἀ., σ. 241, 9 Νοεμβρίου.

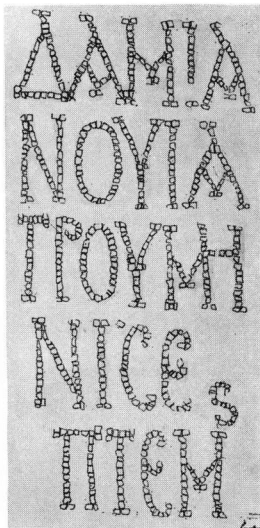
2. Δὲν χωρίζομεν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς στίχους, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεῦσωμεν εἰς τοὺς Ch. Texier-R. Pullan, ἔ.ἀ., σ. 141, ὅτι ὄντως ἡ ἐπιγραφή ἔχει ἀντιγραφὴ καλῶς.

ραδίδουν οἱ Texier-Pullan, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα¹.

β. *Δαμια/νοῦ ἰα/τροῦ μην/ὶ Σε/πτεμ(βοίῳ)* (εἰκ. 16). Ἡ μεταγραφὴ τῶν Texier-Pullan, ἔ.ἀ., σ. 141, δὲν εἶναι ὀρθή. Ἐκτὸς τοῦ λανθασμένου χωρισμοῦ τῶν στίχων, γράφουν Σεπτεμβρίου ἀντὶ Σεπτεμς. Οἱ Duchesne-Bayet, ἔ.ἀ., σ. 321, γράφουν εἰς τὴν λέξιν μηνὶ τὸ μη- με ἰῶτα, τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς εἰς τὸν ἴδιον στίχον, παραλείπουν δὲ τὸ σημεῖον S.

Εἰκ. 15. Ἐπιγραφὴ Κοσμᾶ.
Τμημα τοῦ γράμματος K

Εἰκ. 16. Ἐπιγραφὴ
Δαμianoῦ

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ταυτότητα τῶν ἁγίων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁμιλήσωμεν μετὰ βεβαιότητος. Ὅπως ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει (σ. 203) ὑπάρχουν τρεῖς συζυγίαι ἁγίων, ἀπὸ τὰς ὁποίας καμμία δὲν ἐορτάζεται κατὰ τὸν μῆνα Σεπτεμβρίου². Ἡ λατρεία τῶν ἁγίων ἤρχισε εἰς τὴν Κύρρον ἢ τὰς Αἰγὰς τῆς Κιλικίας, ἀπ' ὅπου ἐξηπλώθη διὰ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν

1. Ch. Texier-R. Pullan, ἔ.ἀ., 141, ὅπου ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς: ΚΟΣΜΟΥ/ΙΑΤΡΟΥ/ΜΗΝΙ ΣΕΠ/ΤΕΜΒΡΙΟΥ.

2. H. Delehaye, S. C., Oct. 17²: 144₈₄, Oct. 28: 172₃₇, Nov. 26: 257₄₇, Oct. 29³: 176¹, Jul. 1¹: 791₆, Aug. II: 883₉, Nov. 1¹: 185₄, Dec. 9³: 294₅, Dec. 3: 1276₅₂.

Ρώμην. Πότε ἤρχισε δὲν εἶναι δυνατόν νά ὑποστηριχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Ἡ ἀπουσία των ἀπὸ τὸ *Breviarium Syriacum*, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται περὶ τὸ 370 μ.Χ., δὲν σημαίνει ὡςοσδήποτε καὶ τὴν ἀνυπαρξίαν λατρείας αὐτῶν. Διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι πρῶτον οἱ ἅγιοι καθιεροῦνται εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν πιστῶν καὶ ὕστερον ὀρίζεται ἡμερομηνία ἐορτῆς των ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ὑπαρξὶς πρὸς τιμὴν των περὶ τὸ 440 δύο ναῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν¹ σημαίνει, ὅτι αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἡ λατρεία των εἶχε πλέον καθιερωθῇ. Πολὺ πιθανόν, λοιπόν, νά διεδόθη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην περὶ τὸ 400 μ.Χ. ἢ καὶ ἐνωρίτερον. Τὸ γεγονός ὅτι μόνον ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἐορτάζει τὴν μνήμην των κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον δὲν ἔχει νομιζομεν μεγάλην βαρύτητα. Τὸ θεωροῦμεν ὡς ἀπλὴν σύμπτωσιν. Τείνομεν μάλιστα νά πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις τῆς *Rotonda* πρέπει νά ἔγινεν ἢ πρὸ τῆς συγγραφῆς των συναξαρίων, ἢ περὶπου συγχρόνως μὲ αὐτὴν, ὅταν ἀκόμη ταῦτα δὲν ἦσαν γνωστά εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νά δοθῇ ἐρμηνεία εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τοὺς δεκαπέντε σωζομένους σήμερον ἁγίους, οἱ μῆνες των ἐπτά δὲν συμφωνοῦν μὲ κανένα συναξάριον. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν ἀπασχόλησε τὸν E. Weigand. Δι' ἡμᾶς, ἡ περίπτωσις ταυτότητος τοῦ μηνὸς ἐορτῆς των Ἀγ. Κοσμά καὶ Δαμιανοῦ εἰς τὴν *Rotonda* καὶ τὴν Δύσιν, δὲν σημαίνει οὐδὲν ἄλλο παρά κοινὴν πηγὴν προελεύσεως τοῦ μαρτυρίου των ἁγίων. Ἡ μὲν Δύσις διετήρησεν ὡς μῆνα ἐορτῆς τὸν Σεπτέμβριον, ἡ δὲ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον, μετέθεσε τὴν ἐορτὴν εἰς τὸν Ἰούλιον καὶ Νοέμβριον.

Β'. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Ὅπως ἤδη παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, αἱ ἐπιγραφαὶ των ψηφιδωτῶν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου περιλαμβάνουν τὸ ὄνομα των ἁγίων, τὸ ἄξιωμα αὐτῶν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς κατὰ τὸν ὁποῖον ἐορτάζουν. Ἀπὸ ὅλας ἀπουσιάζει—δὲν ἔχει ὀρισθῇ—καίτοι ὑπῆρχε χῶρος πρὸς ἐγγραφὴν, ἡ ἡμερομηνία ἐορτῆς. Ποῦ ὀφείλεται ἄραγε αὐτὴ ἡ παράλειψις; Αἱ ὑποθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας στηρίζεται ὁ E. Weigand² διὰ νά ἐρμηνεύσῃ αὐτὴν τὴν παράλειψιν τοῦ ψηφοθέτου ἢ των ἐντολέων του, δὲν εἶναι δυνατόν νά μᾶς πείσουν σήμερον. Διότι δὲν δυνάμεθα νά παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ ἀπεικονιζόμενοι ἅγιοι ἀποτελοῦν σύμβολα τῆς διαιρέσεως τοῦ χρόνου ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιᾶς καὶ ὅτι οἱ δέδομενοι ἅγιοι κατέχουν τὴν θέσιν των εἰδωλολατρικῶν προσωποποιήσεων των μη-

1. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 126.

2. E. Weigand, ἔ.ἀ., σ. 144-145, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι «ἡ ζωοφόρος μὲ τὸ ἐορτολόγιον τοῦ Ἀγ. Γεωργίου δύναται νά θεωρηθῇ ὡς μία μοναδικὴ προσπάθεια ἀντικαταστάσεως των εἰδωλολατρικῶν μυθολογικῶν παραστάσεων των μηνῶν δι' ἑνὸς κύκλου ἐορτολογίου, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ παραστάσεις καθαρῶς χριστιανικᾶς».

νων και των εργασιων των εκτελουμένων κατ' αυτούς. Δέν ητο δυνατόν εις χριστιανικόν μνημείον, και μάλιστα εις τὸ ἐσωτερικόν αὐτοῦ, νά ἀπεικονισθοῦν, προσωποποιημένοι εις ἁγίους, μήνες¹. Ἐκτός τούτου οὐδεμία τάξις σύμφωνος μέ τήν φυσικήν ροήν τοῦ χρόνου, ὑπάρχει, ὅσον ἀφορᾷ εις τήν ἀναγραφὴν των μηνών, πολλοί δὲ ἀπὸ αὐτοῦς (Ἰούλιος, Αὐγουστος, Σεπτέμβριος, Ὀκτώβριος) ἀναφέρονται δύο φορές. Τὰ αἷτια λοιπὸν τῆς παραλείψεως τῆς ἡμερομηνίας δέν εἶναι δυνατόν σήμερον νά ἐξακριβωθοῦν, ὅπως δέν εἶναι δυνατόν νά εὐρεθῇ ἡ αἷτια τῆς ἀναγραφῆς τοῦ μηνός. Ὑποθέτομεν ὅτι πρόκειται περὶ ἀποδείρας τοῦ ψηφοθέτου ἢ τοῦ ἐντολέως του, ὅπως διατηρήσῃ εις τήν μνήμην των χριστιανῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τὸν μῆνα μαρτυρίου των ἁγίων, πρὶν ἢ ὀρισθοῦν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας αἱ ἀκριβεῖς ἡμερομηνίαί ἐορτῆς αὐτῶν. Δι' ὃ και οἱ μήνες ἐορτῆς των ἁγίων δέν συμφωνοῦν μέ τοὺς ὑπὸ των συναξαρίων ἀναφερομένους.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ ἐπὶ των ψηφιδωτῶν ἐπιγραφαι ἀποτελοῦν μίαν ἰδιαιτέραν ἐπιγραφικὴν κατηγορίαν, εις τήν ὁποίαν ἡ τεχνικὴ τοῦ μωσαϊκοῦ παίζει πιθανὸν καίριον ρόλον. Ἡ ἐπιγραφικὴ αὕτη κατηγορία ἔχει περισσotέραν συγγένειαν, θά ἔλεγον, μέ τήν γραφήν των βιβλίων παρὰ μέ τήν γραφήν των ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφῶν. Διότι, ὅπως ὁ γράφων διὰ τοῦ καλάμου, οὕτω και ὁ ψηφοθέτης ἔχει μεγαλύτεραν εὐχέρειαν εις τήν γραφήν παρὰ ὁ διὰ τῆς σμίλης χαράσσων. Αἱ ἡμέτεραι ἐπιγραφαι παρουσιάζουν μίαν καλλιγραφικὴν ἐπιτίδευσιν παρὰ τήν φαινομενικὴν ἀκαμψίαν των γραμμάτων. Ὁ ψηφοθέτης, ἐνῶ διατηρεῖ γενικῶς τὸ ὕφος τῆς γραφῆς των ἐπιγραφῶν, δέν παραλείπει νά χρησιμοποιήσῃ και στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τήν γραφήν των βιβλίων. Οὕτω ἐνῶ π.χ. τὰ γράμματα Η, Μ, Ν, Π, ἔχουν ἐπιμήκη μορφήν, εἶναι ἄκαμπτα και κάθετα, παραλλήλως δὲ χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκρέμονες και τὰ μηνοειδῆ σίγμα και ἔψιλον.

Αἱ ὑπὸ μελέτην ἐπιγραφαι ἔχουν γραφῇ ἅπασαι διὰ τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς. Τὸ μέγιστον ὕψος των γραμμάτων εἶναι 12,5 ἐκ., τὸ μέγιστον

1. Τὸ παράδειγμα των ἐντοιχισμένων εις τὸν Ἅγ. Ἐλευθέριον (Μικρὰν Μητρόπολιν) Ἀθηνῶν γλυπτῶν, τὸ ὁποῖον ἐπικαλεῖται ὁ E. Weigand, δέν ἐνισχύει τήν ἂποψίν του. Διότι ἐδῶ πρόκειται περὶ οἰκοδομικοῦ ὕλικου συναχθέντος ἀπὸ διάφορα ἐρειπώμενα κτίρια (ἄρχαιον ἡμερολόγιον κ.λ.), εἴτε χάριν τῆς εὐκόλου ἀνοικοδομήσεως τοῦ νέου κτιρίου, εἴτε λόγῳ τῆς ἐντόνου πνευματικῆς ἀναγεννητικῆς δραστηριότητος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου (1180). Διὰ τήν χρονολογίαν τοῦ μνημείου βλ. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σ. 413, ὅπου τοποθετεῖται εις τὸν 11ον αἰ. καὶ R. K r a u t h e i m e r, Early Christian and Byzantine Architecture, 1965, σ. 353, σημ. 44, ὅπου ὅλη ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία. Ὁ Krauthheimer χρονολογεῖ τὸ μνημεῖον πρὸς τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰ. Διὰ τὰς προσωποποιήσεις των ἐποχῶν-μηνῶν των γλυπτῶν τοῦ Ἅγ. Ἐλευθερίου βλ. Β α σ ι λ. Π α π α δ ᾶ κ η - Ἀ γ γ ε λ ῖ δ ο υ, Αἱ προσωποποιήσεις εις τήν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν τέχνην, Ἀθῆναι 1960, σ. 109-110, ὅπου και παλαιότερα βιβλιογραφία.

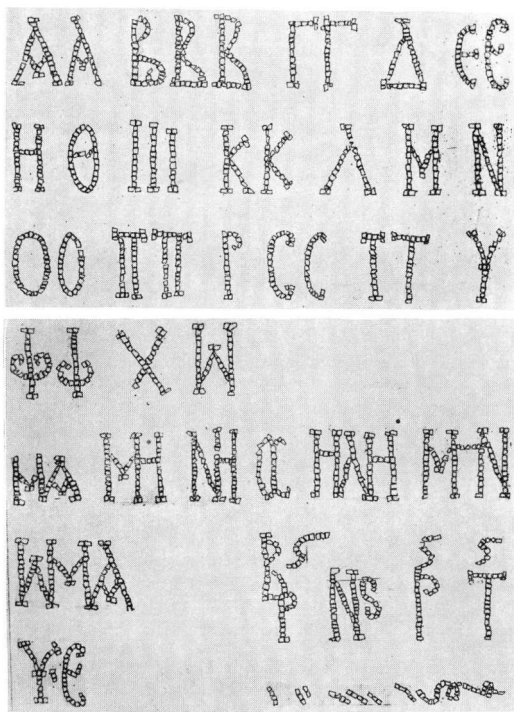
πλάτος δὲ αὐτῶν 8 ἐκ. Εἶναι γραμμέναι εἰς στίχους, τὰ δὲ γράμματα, ποὺ περιλαμβάνει ἕκαστος τούτων, δὲν ὑπερβαίνουν τὰ ὀκτώ. Εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων γράφονται εἰς δύο στίχους. Τὸ διάστιχον δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς ὅλας τὰς ἐπιγραφὰς καὶ κυμαίνεται ἀπὸ δύο ἕως τέσσαρας σειρὰς ψηφίδων. Εἰς μερικὰς μάλιστα περιπτώσεις τὸ διάστιχον εἶναι διαφορετικὸν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν (π.χ. εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀνανίου τὸ διάστιχον τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου στίχου δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τῶν ἄλλων στίχων).

Μερικὰ γράμματα, ἂν καὶ παρουσιάζονται ὑπὸ δύο ἢ τρεῖς παραλλαγὰς, βασικῶς δὲν διαφέρουν μεταξύ των. Οὕτω π.χ. τὸ ὕψος τοῦ α' τύπου τοῦ Α δὲν διαφέρει ἀπὸ τοῦ β' (εἰκ. 17-18). Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ δεξιὰ κάθετος κεραία εἶναι μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἀριστεράν, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι τὸ β' Α εἶναι ὑψηλότερον τοῦ α'. Καὶ εἰς τὰς δύο παραλλαγὰς ἡ μεσαία κεραία δὲν εἶναι εὐθεῖα ἀλλὰγωνιώδης, τοῦ α' ὅμως Α προεκτείνεται πλησιέστερον πρὸς τὴν βάσιν.

Καὶ αἱ τρεῖς παραλλαγὰι τοῦ Β δὲν διαφέρουν οὐσιαστικῶς μεταξύ των. Μόνον εἰς τὴν α' παραλλαγὴν ἡ κεφαλὴ τοῦ γράμματος χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα, εἰς τὴν βάσιν δὲ αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὑπάρχει μικρὰ κεραία. Τοῦ Δ ἡ δεξιὰ κεραία προεξέχει πρὸς τὰ ἄνω, εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ἀριστερᾶς. Τὸ Ε καὶ Σ εἶναι μνηοειδῆ καὶ ἀπαντῶνται εἰς δύο παραλλαγὰς, τῆς μᾶς δὲ αἱ ἄκραι στρέφονται πρὸς τὰ ἔσω. Τοῦ Η ἡ ὀριζοντία γραμμὴ εἶναι ὑψηλὰ, τοῦ Θ ἡ ἰδίᾳ γραμμὴ δὲν εἶναι ἐντελῶς εὐθεῖα ἀλλὰγωνιώδης. Τὸ Ι ὑπάρχει εἰς τρία μεγέθη. Τὸ Λ εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ Α τῆς β' παραλλαγῆς χωρὶς τὴν μεσαίαν κεραίαν. Τὸ σέλλωμα τοῦ Μ εἶναι πολὺ βαθὺ καὶ δὲν ἀρχίζει ἀπὸ τὴν κορυφὴν τῶν καθέτων γραμμῶν ἀλλὰ κατὰ τὴν χαμηλότερον. Τὸ Ρ σχηματίζεται κάπως δυσανάλογα, διότι ἡ κεφαλὴ του εἶναι πολὺ μικρὰ σχετικῶς μὲ τὸ σῶμα. Τοῦ Τ ὑπάρχουν δύο παραλλαγὰι μὲ μόνην διαφορὰν ὅτι τῆς α' ἡ ὀριζοντία γραμμὴ εἶναι πολὺ μικρά, λείπει δὲ ἀπὸ τὴν β' ἡ μικρὰ ὀριζοντία γραμμὴ εἰς τὴν βάσιν. Αἱ δύο παραλλαγὰι τοῦ Φ δὲν διαφέρουν οὐσιαστικῶς μεταξύ των. Τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα πολὺ κλειστὸν C εἰς ὀριζοντίαν θέσιν, εἰς τὴν μίαν δὲ παραλλαγὴν εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν βάσιν. Τέλος τὸ Ω ἔχει ἐντελῶς ἰσοπεδωθῆ, τὸ μεσαῖον του τόξον ἀρχίζει ὀλίγον τι ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν βάσιν, δὲν διαφέρει δὲ καθόλου ὑπὸ ἓνα ἀνεστραμμένον Μ. Ὅλα τὰ γράμματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Ο, Θ διακοσμοῦνται δι' ἀκρεμών.

Ἡ ἐξέτασις τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς ἀσφαλῆ χρονολόγησιν τῶν ἐπιγραφῶν. Διότι ἡ ἰδίᾳ μορφή τῶν γραμμάτων ἀπαντᾶται εἰς τὸν 4ον καὶ 5ον αἰ. ἡ καὶ ἀργότερον εἰς ἐπιταφίους ἐπιγραφὰς τῆς Κρήτης (Α. C. Bandy, *The Greek Christian Inscriptions of Crete*, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἑλλάδος, τόμ. I, μέρος Α', Ἀθήναι 1970,

ἀρ. 74, 75, 77, 78, 81 τοῦ Δ' αἰ. καὶ ὑπ' ἀριθμ. 37 τοῦ 6ου αἰ., 38 τοῦ 5ου-6ου αἰ., 39 τοῦ 6ου-7ου, 49 τοῦ 6ου, 56 τοῦ 6ου-7ου αἰ. κ.ἄ.), τῆς Κορίνθου (Corpus der griechisch-christlichen Inschriften von Hellas (CCIG) hgg. V. Lietzmann, N. Bees (Βέης), G. Sotiriou, Athen 1941, I, ἀρ. 2 τοῦ 6ου αἰ., ἀρ. 7

Εἰκ. 17. 18. Τύποι γραμμάτων *ligaturae* καὶ συντμήσεις
τῶν ἐπιγραφῶν τῆς *Rotonda*

τοῦ 6ου αἰ., ἀρ. 16 τοῦ 4ου αἰ., ἀρ. 17 τοῦ 7ου αἰ., ἀρ. 20 τοῦ 5ου-6ου αἰ., ἀρ. 31 τοῦ 4ου-5ου αἰ). Τῆς τελευταίας μάλιστα ἐπιγραφῆς τὰ γράμματα Κ, Υ, Μ, Δ, Ε εἶναι σχεδὸν ὁμοία μὲ τὰ αὐτὰ γράμματα τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπιγραφάς ἐπὶ τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων τῆς Ἀντιοχείας (Doro Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, II, Princeton 1947, πίν. LXXVIβ τοῦ 450

μ.Χ., πίν. CXXXIa του 450 μ.Χ., πίν. CLXIIIb του ± 325 μ.Χ., κ.ά.). Ἐπίσης ἡ ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τῆς Συναγωγῆς τῆς Ἀπαμείας, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖται εἰς τὸ 391 μ.Χ., ἂν καὶ παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῶν γραμμάτων μερικὰς ὁμοιότητας μετὰ τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Rotonda, ὅμως ἀπέχει πάρα πολὺ ὡς πρὸς τὸ ὕφος ἀπὸ αὐτάς. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀπαμείας διαφαίνεται μία τάσις τετραγωνισμοῦ τῶν γραμμάτων, στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἀπουσιάζει ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Rotonda (D. Levi, ἑ.ά., σ. 426, εἰκ. 160, καὶ Bulletin des Musées Royaux à Bruxelles, VII, 1935, σ. 3, εἰκ. 3, X, 1938, σ. 99, εἰκ. 5-6).

Παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἐπικρατεῖ ἀνωμαλία εἰς τὰ σχήματα τῶν γραμμάτων καὶ ὅλα λαμβάνουν διαφορετικὰς καὶ τυχαίας μορφάς, πολλάκις μάλιστα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν¹, εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Rotonda ἔχομεν, θὰ ἔλεγον, μίαν κλασσικὴν κανονικότητα, ἡ ὁποία δὲν ἀφίσταται αὐτῆς ταύτης τῆς διατυπώσεως τῶν ἐπιγραφῶν. Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἀξιώματος εἰς πτώσιν γενικὴν μᾶς ἐνθυμίζει ἐθνικὰς ἐπιταφίους ἐπιγραφὰς ἀλλὰ καὶ πολὺ πρωϊμούς χριστιανικὰς τοιαύτας². Ὁ ψηφοθέτης δηλ. τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἀκολουθεῖ τὴν ἑλληνιστικὴν παράδοσιν ὅχι μόνον εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ψηφιδωτῶν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἐπιγραφῶν.

Γ'. Αἱ ΣΥΝΤΗΜΗΣΕΙΣ

Αἱ συντήμσεις εἰς τὴν Rotonda σημειώνονται μετὰ τὸ λατινικὸν S, τὸ ὁποῖον τοποθετεῖται εἰς τὸ τέλος καὶ συνήθως ἄνω δεξιὰ ἢ ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ τελευταίου ἢ προτελευταίου γράμματος τῆς συντετμημένης λέξεως. Χρησιμοποιεῖται εἰς τὰς λέξεις, αἱ ὁποῖαι δηλώνουν τὸ ἀξίωμα³ καὶ τὸν μῆνα ἑορτῆς τοῦ αἰγίου, ἐπεκτείνεται δὲ μόνον εἰς μερικὰ γράμματα, μίαν ἢ δύο συλλαβὰς τῶν λέξεων αὐτῶν. Συγκεκριμένως τὸ «πρεσβυτέρου» γράφεται ὡς «πρέσβς», τὸ «στρατιώτου» ὡς «στρατς», «στρας», ἢ «στρς», τὸ «ἐπισκόπου» ὡς «ἐπισκς», οἱ μῆνες Ἰανουαρίῳ ὡς Ἰανουαρς, «Μαρτίῳ» ὡς «Μάρτς», «Ιουνίῳ» ὡς «Ιουνς», «Ιουλίῳ» ὡς «Ιουλς», «Αὐγούστῳ» ὡς «Αὐγς», «Σεπτεμβρίῳ» ὡς «Σεπτέμς», «Ὀκτωβρίῳ» ὡς «Ὀκτώβρς» ἢ «Ὀκτώβρς» καὶ «Δεκεμβρίῳ» ὡς «Δεκεμβρς».

1. Doro Levi, Antioch Mosaic Pavements, Princeton 1947, I, σ. 627.

2. Πρβλ. A. C. Bandy, The Greek Christian Inscriptions of Crete, ἑ.ά., σ. 42, ἀρ. 10, σ. 92, ἀρ. 64 καὶ «Hesperia», τ. 16 (1947), σ. 28, ἀρ. VIII.

3. Μόνον εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Δαμιανοῦ ἡ λέξις ἡ ὁποία δηλώνει τὸ ἀξίωμα γράφεται ὀλόκληρος (Ἰατροῦ). Τὸ αὐτὸ πιθανὸν θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Κοσμά. Ἐπίσης ὀλόκληρος γράφεται καὶ ὁ μῆν τοῦ Βασιλίσκου, ὅπου ὅμως πρέπει νὰ ἔχη λάβει χώραν ἐπιδιόρθωσις ὑπὸ τοῦ Rossi.

Πρέπει τώρα να ιδωμεν από ποτε αρχίζει να εμφανίζεται αυτό το σημείον συντμήσεως εις τὰς επιγραφάς. Ο E. Weigand¹ υποστηρίζει, ότι αυτή ή μορφή της συντμήσεως παρουσιάζεται διά πρώτην φοράν εις επιγραφάς σιηλών και μωσαϊκῶν της Συρίας και της Παλαιστίνης από το τέλος του 5ου αι. μ.Χ. και με την πάροδον του 6ου αι. εξαπλοῦται περισσότερο. Πρὸ της εποχῆς αὐτῆς, συνεχίζει, ή λέξις ή γράφεται ὀλόκληρος ή ή σύντμησις παραμένει ἀχαρακτήριστος ή χαρακτηρίζεται με μίαν τελείαν ή μίαν παῦλαν. Παρά το γεγονός ὅμως, ότι ὁ 4ος μ.Χ. αι. είναι πτωχότερος ἀπὸ τὸν 3ον εις νέας συντμήσεις, πρέπει να παραδεχθῶμεν, ὅτι σύνηθες σημείον συντμήσεως κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν εις τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν είναι τὸ S ή ~, τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται με συχνότητα 12%². Κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αι. ή χρῆσις αὐτοῦ γενικεύεται³. Τὸ πρωτότερον παράδειγμα τὸ εὐρίσκουμεν τὸ 147 μ.Χ. (TRA⁸= ΤΡΑΪΑΝΗ)⁴. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν χρόνον, μετὰ τὰς τελευταίας δημοσιεύσεις επιγραφῶν, τὰ πράγματα είναι κατὰ τι καλύτερα.

Εἰς τὴν Βασιλικὴν ἔξω τῶν τειχῶν (extra muros) τῶν Φιλιππῶν⁵, κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ νοτίου κλίτους, εὐρέθη τάφος, (ὁ τάφος Β), ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο δι' ἐνεπιγράφου πλακός. Ἡ επιγραφή είναι ἀσφαλῶς χρονολογημένη, διότι εἰς τὸ μεταξὺ της ἐνεπιγράφου πλακός και τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸν δρόμον τοῦ τάφου, εὐρέθη νόμισμα τοῦ Κωνσταντίου (337-361). Εἰς τὴν επιγραφὴν αὐτὴν βλέπομεν ὅτι χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν λέξιν «πρεσβυτέρων» (πρεσββς) ή σύντμησις S⁶. Ἐχομεν λοιπὸν ἓνα παράδειγμα, τοῦ ὁποῖου ή χρονολόγησις δὲν ἐπιδέχεται καμμίαν ἀμφισβήτησιν.

Εἰς επιγραφὴν ἐκ Κορίνθου, ή ὁποία χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αι. χρησιμοποιεῖται ἐπίσης τὸ σημείον S εἰς τὴν λέξιν INΔ⁸⁷. Τὸ αὐτὸ σημείον χρησιμοποιεῖται και εἰς ἄλλην επιγραφὴν ἐκ Κορίνθου τοῦ 4ου-5ου μ.Χ. αι. εἰς τὰς λέξεις «μακαρίαν» (ΜΑΚ⁸) και ἰνδικτιῶνος (INΔ⁸⁸). Εἰς επιγραφὰς ἐκ Θεσσαλονίκης γίνεται χρῆσις αὐτοῦ τοῦ σημείου συντμήσεως εἰς τὴν λέξιν Κώ(μης)⁹, τοῦ 4ου αι. μ.Χ. και εἰς τὴν λέξιν INΔ⁸¹⁰ ἐπίσης τοῦ 4ου αι.

1. E. Weigand, ἑ.ἀ., σ. 132.

2. M. Avi-Yonah, Abbreviations in Greek Inscriptions, London 1940, σ. 15.

3. M. Avi-Yonah, ἑ.ἀ., σ. 37.

4. M. Avi-Yonah, ἑ.ἀ., σ. 119.

5. Σ. Πελεκανίδου, 'Η ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανική βασιλική τῶν Φιλιππῶν, ΑΕ, 1955 ('Αθήναι 1961), σ. 114-179.

6. Σ. Πελεκανίδου, ἑ.ἀ., σ. 164, 2, εἰκ. 651.

7. Corpus der Griechisch-Christlichen Inschriften von Hellas, ἑ.ἀ., ἀρ. 44.

8. Corpus der Griechisch-Christlichen Inschriften von Hellas, ἑ.ἀ., ἀρ. 31.

9. IG, τ. X. Pars II, Fasc. I, Inscr. Thessalonicae, 1972, σ. 125, ἀρ. 332.

10. IG, τ. X, ἑ.ἀ., σ. 229, ἀρ. 788.

Εἰς ἑτέραν ἐπιγραφὴν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως χρησιμοποιεῖται τὸ ~ οὐχὶ ὁμως σημεῖον συντμήσεως, ἀλλὰ ὡς διακοσμητικὸν μεταξύ δύο λέξεων στοιχεῖον¹.

Δ'. ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΜΗΝΩΝ

Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Rotonda οἱ μῆνες ἑορτῆς τῶν ἁγίων ἀναγράφονται μὲ τὰ ρωμαϊκὰ αὐτῶν ὀνόματα, συμφώνως δηλ. μὲ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον. Ὁ E. Weigand ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνει εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰ.² Τὰ παραδείγματα, τὰ ὅποια χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεώς του ταύτης, προέρχονται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν περιφέρειάν της, λέγει, ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξύ τοῦ παλαιότερου καὶ τοῦ νεωτέρου ἡμερολογιακοῦ συστήματος διήρκεσε μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 5ου-6ου αἰ.³ Ἐκ τῶν τελευταίως ὁμως δημοσιευθεισῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης⁴, τὰς ὁποίας δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ Ὁ E. Weigand, προκύπτει ὅτι εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἔχομεν σποραδικὴν χρῆσιν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων μηνῶν ἤδη ἀπὸ τὸ 141 μ.Χ., συχνοτέραν δὲ κατὰ τὸν 4ον αἰ. Εἰς τὴν Κρήτην χρησιμοποιοῦνται ρωμαϊκὰ ὀνόματα μηνῶν, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὰς εὐρεθείσας ἐπιγραφὰς, ἥδη ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα⁵. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Κόρινθον⁶. Δὲν εἶναι δυνατόν λοιπὸν νὰ ὑποστηριχθῇ πλὴτον, ὅτι βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν συντμήσεων καὶ τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων τῶν μηνῶν, πρέπει ἡ χρονολογία τῶν μωσαϊκῶν τῆς Rotonda νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου εἰς τὸν 6ον μ.Χ. αἰ.

1. IG, τ. X, ἑ.ἀ., σ. 196, ἀρ. 614 καὶ σ. 213, ἀρ. 689.

2. BZ, τ. 39 (1939), σ. 133.

3. BZ, τ. 39 (1939), σ. 136.

4. IG, τ. X, ἑ.ἀ., σ. 55, ἀρ. 137, ὅπου ἀναφέρεται «τῇ πρὸ ιζ' καλανδῶν Ἀπριλίων». Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν ἐκδότην τὸ 141 μ.Χ., σ. 134, ἀρ. 374, ὅπου ἀναγράφεται «Ἰουνίου δ'». Ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὸν 4ον αἰ. ἢ ὀλίγον ἀργότερον· σ. 227, ἀρ. 779 τοῦ 4ου αἰ. ὅπου ἔχομεν «νῶν Φεβρουαρίων» καὶ «καλανδῶν Μαρτίων», σ. 228, ἀρ. 784, τοῦ 4ου ἢ ἀρχῶν 5ου αἰ., ὅπου ἀναφέρεται «καλανδῶν Μαρτίων», σ. 229, ἀρ. 788, τοῦ 4ου ἢ ἀρχῶν 5ου αἰ., ὅπου ἀναφέρεται «μηνὸς Ἰουλίου».

5. A. C. B a n d y, The Greek Christian Inscriptions of Crete, ἑ.ἀ., σ. 100, ἀρ. 74 τοῦ 4ου αἰ., ὅπου ἀναφέρεται «καλανδῶν Ἰουνίων» καὶ σ. 105, ἀρ. 78, τοῦ 4ου αἰ., ὅπου ὑπάρχει «μηνὶ Ὀκτωβρίῳ».

6. Corpus der Griechisch-Christlichen Inschriften von Hellas, ἑ.ἀ., σ. 60, ἀρ. 31 τοῦ 4ου ἢ ἀρχῶν 5ου αἰ., ὅπου ἀναφέρεται «μηνὶ Ἰουνίου»· σ. 102, ἀρ. 49, τοῦ 4ου ἢ ἀρχῶν 5ου αἰ., ὅπου ἀναφέρεται «Σεπτεμβρίῳ» καὶ σ. 95, ἀρ. 44, τοῦ 4ου αἰ., ὅπου ἀναφέρεται «μηνὶ Ἰουλίῳ».

Ε'. LIGATURAE

Ἡ ligatura¹ 8, τὴν ὁποίαν μᾶς παραδίδουν οἱ Texier-Pullan² εἰς τὰς μεταγραφὰς τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Rotonda, δὲν ὑφίσταται. Αἱ μόναι ligaturae αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς αὐτὰς εἶναι: ἡ ΜΗ, ΜΗΝ, ΝΗ, ΟΣ καὶ ΩΜ³. Ἐκτὸς τούτων ὑφίστανται καὶ ἄλλαι ἐνώσεις γραμμάτων, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῶν ligaturae. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τὰ γράμματα ἀπλῶς ἐνώνονται εἰς τὸ κάτω μέρος χωρὶς τὸ ἐν νὰ χρησιμοποιεῖ μέρη τοῦ ἄλλου⁴.

Ἡ χρῆσις τῆς ligatura εἰς τὰς ἡμετέρας ἐπιγραφὰς γίνεται, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας ἐπιταφίους ἢ μὴ ἐπιγραφὰς⁵, δι' ἐξοικονόμησιν χώρου. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἔχομεν καὶ τὰς ἀπλᾶς ἐνώσεις γραμμάτων ἀλλὰ καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν συντμήσεων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν παρατήρησιν, ὅτι εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἀποφεύγεται ἡ χρησιμοποίησις τῆς ligatura, ἐνῶ τὰ γράμματα προσεφέροντο πρὸς τοῦτο (π.χ. εἰς τὴν λέξιν ΕΥΚΑΡΠΙΩΝΟΣ, τὸ Ο καὶ C καὶ εἰς τὴν λέξιν ΜΗΝΙ τῆς ἰδίας ἐπιγραφῆς, τὸ Η καὶ Ν). Δὲν χρησιμοποιεῖται δηλ. ἡ ligatura ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε χώρος διὰ νὰ γραφοῦν τὰ γράμματα κεχωρισμένως.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω πέντε περιπτώσεων ἦτο δυνατόν νὰ γραφοῦν εἰς ligatura τὰ γράμματα ΝΤ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Λέοντος, τὰ ΠΡ εἰς τὰς λέξεις πρεσβυτέρου, Ἀπριλίου καὶ Πρίσκου, τὰ ΤΡ εἰς τὰς λέξεις στρατιώτου καὶ ἱατροῦ καὶ τὰ ΩΝ εἰς τὴν λέξιν Εὐκαρπίωνος. Ἡ περιορισμένη χρῆσις τῆς ligatura δὲν σημαίνει, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἄποψιν, οὐδὲν ἄλλο εἰ μὴ πρωϊμότητα τῶν μωσαϊκῶν. Διότι δὲν θὰ ἡμπόδιζε τίποτε τὸν ψηφοθέτην, ἐφ' ὅσον εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ταῦτας, νὰ τὰς χρησιμοποιεῖ. Ἄντ' αὐτοῦ ὅμως, θὰ ἔλγεον, χρησιμοποιεῖ μόνον τὰς εὐκολωτέρας συνθέσεις, αὐτὰς αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἦσαν ἐν χρήσει⁶.

1. Διὰ τὰς ligaturas βλ. W. L a r f e l d, Handbuch der Griechischen Epigraphik, Leipzig 1902, II, σ. 513-515, καὶ M. A v i - Y o n a h, Abbreviations, ἑ.ἀ., σ. 31 κ.ε.

2. C. h. T e x i e r - R. P u l l a n, ἑ.ἀ., σ. 138-141.

3. Ἡ ΜΗ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Εὐκαρπίωνος, Ἀνανίου, Φιλίππου, Κυρίλλου καὶ Δαμιανοῦ. Ἡ ΜΗΝ εἰς τὰς τοῦ Βασιλίσκου, Θερινοῦ, Κυρίλλου, Λέοντος, Φιλήμονος, Ὀνησιφόρου, Πορφυρίου. Ἡ ΝΗ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ὀνησιφόρου. Ἡ ΟΣ εἰς τὴν τοῦ Φιλήμονος καὶ ἡ ΩΜ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ρωμανοῦ.

4. Αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὴν λέξιν ΡΩΜΑΝΟΥ, ὅπου ἐνώνεται εἰς τὸ κάτω μέρος τὸ Μ καὶ Α, εἰς τὴν λέξιν ΦΗΛΗΜΟΝΟΣ, ὅπου ἐνώνονται τὸ ΗΛΗ, εἰς τὴν λέξιν ΦΙΛΗΠΠΟΥ, ὅπου ἐνώνονται τὸ ΙΑΙ, εἰς τὴν λέξιν ΜΑΡ, τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Φιλήμονος, ὅπου ἐνώνονται τὸ ΜΑ καὶ εἰς τὴν λέξιν ΔΑΜΙΑΝΟΥ, ὅπου ἐνώνονται εἰς τὸ κάτω μέρος τὰ τρία πρῶτα γράμματα.

5. Βλ. A. C. B a n d y, The Greek Christian Inscriptions of Crete, ἑ.ἀ., σ. 13.

6. Διὰ τὰς μέχρι τὸ 1940 εὐρεθείσας ligaturas εἰς ἐπιγραφὰς βλ. M. A v i - Y o n a h,

Ἐξ ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: Ἡ παρουσία εἰς τὰ μωσαϊκὰ τῆς Rotonda τῶν Ἀγ. Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ καὶ ἡ ἑορτὴ αὐτῶν κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον δὲν σημαίνει ὑποχρεωτικῶς ἐπίδρασιν τῆς Δύσεως. Διότι ἐκτὸς τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ δύο ἀπὸ τὰς τρεῖς συζυγίας τῶν ἁγίων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς κατήγοντο καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐμαρτύρησαν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μᾶς πείθουν, ὅτι ἡ εἰκονογράφησις τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐγινε πρὸ τῆς γραφῆς τῶν συναξαρίων ἢ ἀμέσως μετὰ ἀπ' αὐτήν, ὅταν ἀκόμη ταῦτα δὲν εἶχον γίνει πολὺ γνωστά. Διαφορετικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ ἐρμηνεῖα εἰς τὸ ὅτι οἱ μῆνες ἐπὶ τὰ ἐκ τῶν δεκαπέντε σωζομένων ἁγίων δὲν συμφωνοῦν μὲ οὐδὲν ἀπὸ τὰ συναξάρια.

Μὲ βάσιν τὴν μορφήν τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀσφαλὴς χρονολόγησις, διότι ταῦτα ἀπαντῶνται εἰς τὴν ἰδίαν μορφήν κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον μ.Χ. αἰ., ἀλλὰ καὶ ἀργότερον.

Αἱ δηλούμεναι διὰ τοῦ S συντμήσεις συμφωνοῦν χρονολογικῶς μὲ τὴν δοθεῖσαν εἰς τὰ ψηφιδωτὰ χρονολογίαν (400 μ.Χ.). Ὁ τύπος τῆς συντμήσεως αὐτῆς ἀπαντᾶται ἤδη ἀπὸ τὸ 147 μ.Χ., ἡ χρῆσις τῆς δὲ κατὰ τὸν 4ον αἰ. εἶναι πολὺ συχνὴ μὲ ἀρκετὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου. Ἡ ἄποψις τοῦ E. Weigand, ὅτι παρουσιάζεται διὰ πρῶτην φορὰν εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ., δὲν εὐσταθεῖ πλέον.

Ἡ διστακτικὴ, ἡ πτωχὴ εἰς τύπους καὶ περιορισμένη χρῆσις τῆς ligatura ὀφείλεται εἰς τὴν πρωϊμότητα τῶν μωσαϊκῶν ἐνῶ, συμφώνως μὲ τὸν πίνακα τοῦ M. Avi-Yonah, τὸν 4ον αἰ. ἔχομεν ἐννέα παραδείγματα, τὸν 5ον δὺο, τὸν 6ον ἔχομεν τεσσαράκοντα ὀκτώ¹.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

ἔ.ἀ., σ. 131, ὅπου βλέπομεν ὅτι αὐταὶ ἀπαντῶνται ἤδη ἀπὸ τὴν προχριστιανικὴν ἐποχὴν καὶ συνεχίζονται ἕως τὸν 12ον αἰ.

1. Ὁ πίναξ τὸν ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Avi-Yonah, ἔ.ἀ., σ. 31 πρέπει νὰ συμπληρωθῇ μὲ τὰ νέα παραδείγματα.

RÉSUMÉ

Georges Gounaris, Les inscriptions de fête des mosaïques de la coupole de Saint Georges (Rotonda) de Thessaloniki.

Comme c'est déjà connu les opinions sur la chronologie des mosaïques de la coupole de Saint Georges à Thessaloniki sont divers (de l'époque de Constantin le Grand jusqu'à l'VIIIe siècle).

L'auteur de cet article s'occupe avec la chronologie de ces mosaïques en se basant aux éléments que nous donnent les inscriptions. Ses conclusions sont les suivantes: 1. La lecture par I. Kurth comme «Ἀρίσταρχος» du nom du 1er saint du panneau nord-ouest, n'est pas juste. L'auteur croit qu'il s'agit d'«Ἀρκάδιος». 2. Le mois de Septembre, mentionné comme le mois de fête des Saints Cosmas et Damien n'indique pas une influence occidentale et ne permet pas la chronologie des mosaïques dans une époque après le VIe siècle, comme E. Weigand accepte. 3. D'après la forme des lettres des inscriptions ce n'est pas possible d'avoir une chronologie sûre, car nous rencontrons ces lettres de la même forme aux IVe et Ve siècles, et plus tard encore. 4. Le S comme abréviation est déjà connu depuis l'année 147 et son utilisation pendant le IVe siècle et très fréquent avec beaucoup d'exemples en Grèce. L'opinion de E. Weigand que S appartient pour la première fois à la fin du Ve siècle n'est pas juste. 5. D'une part l'utilisation rare de ligatures et d'autre part la pauvreté de ses formes sont dues, à l'époque des mosaïques qu'ils ne peuvent pas être datés après la fin du IVe siècle après J. Chr.